

ний розвиток, виховання працею. У новій школі мусить панувати жвавий, життєрадісний настрій, між учнями й учителями — дружні, товариські стосунки, розвиватися гуманні почуття до людей і всього живого. Нехай учнів оточує все рідне, близьке, знайоме, «на стіні нашої майбутньої колись рідної школи висить портрет великого апостола правди й науки Тараса Шевченка, на вікнах стоять квіти, на стінах висять рушники з рідним вишиванням, хай сама школа нагадує колишні історичні українські будівлі, хай в вікна лізуть з садка красоля й бузок», — школа, про яку мріяла С. Русова. У такій гуманній, активно-творчій школі, де й учителєві працюватиметься легко й радісно, оживе правда, виростуть справді добре виховані, розумні й корисні громадяни України, — була переконана видатна просвітителька.

І ще вчена-педагог вказувала на те, що «рідна, національна школа — це є перше політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужості, якою окуто було його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомості. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість почуття своєї людської гідності».

Таким чином, ми бачимо, наскільки правдиво і актуально звучать наведені нами думки і положення С. Русової. Сміємо запевнити читача, що вся багатогранна педагогічна спадщина вченої, що нараховує нині в науковому обігу близько 200 праць, своєю злободенністю і актуальністю виходить на сьогоднішній української просвіти, школи, навчання й виховання. Нині, коли ми вступили у добу українського відродження, становлення і утвердження української державності, системи освіти, школи і національного виховання, педагогічний доробок нашої відомої землячки стає особливо потрібним, бо залишається таким же сучасним, як і в період свого створення. Це не просто спадщина, а й один з діючих факторів утвердження державності, гідності, самосвідомості українського народу, становлення національної культури, школи, системи освіти. Потрібно лише весь цей творчий потенціал поставити на службу сьогоднішньому і майбутньому.

І. ЗАЙЧЕНКО.

АНТИРЕЛІГІЙНА КАМПАНІЯ 1929-1930 рр. НА НІЖИНЩИНІ

Від початку встановлення більшовицького режиму на терені України десятки років поспіль радянська влада проводила антицерковну політику, чим доводила свою тоталітарність. Атеїзм вважався принциповою засадою комуністичної ідеології, а партія бачила в релігії свого лютого ворога. Але варто нагадати, що підвалини таких «стосунків» закладалися ще в часи утворення РСДРП. Ленін у відомому листі до М. Горького від 14 листопада 1913 р. виклав партійні позиції щодо релігії цілком категорично: «Усяка релігійна ідея, всяка ідея про всякого боженьку, всяке кокетування... навіть з боженькою є найневимовніша мерзота (...) найбільш огидна «зараза». Мільйон гріхів, пакостей, насильств і зараз фізичних далеко менш небезпечні, ніж тонка, духовна, прибрана в найбільш пишні «ідейні» шати ідея боженьки (...). Усілякий, навіть (...) у благих намірах, захист або виправдання ідеї бога є виправданням реакції».¹

Однак найбільш трагічний період у житті церкви припадає на 1929—1930 рр. З перемогою Сталіна 1929 р. над іншими партійними бонзами в боротьбі за владу починається суспільний процес, названий «великим переломом». Він неминуче веде за собою «розкуркулення» та колективізацію, а, значить, падіння життєвого рівня населення. У таких умовах неймовірно важкого, безпросвітнього життя селянина церква залишалася єдиною його втіхою. Більше того, вона репрезентувала альтернативний погляд на процеси в суспільстві тому, що був офіційним.

Дана наукова розвідка, спираючись на архівні матеріали та статті в періодичній пресі, робить спробу проаналізувати хід антирелігійної кампанії 1929 р. — 1930 р. на Ніжинщині.

До 1917 р. на Чернігівщині діяло 1040 церков та 15 монастирів.² За даними дослідника С. Павленка в 1920—1930-х роках через смертельне сито антирелігійної істерії не просіялася тільки двадцята частина служителів культу, найбільш лояльних до режиму.³ Станом на кінець 1928 р. по Ніжинській окрузі налічувалося 135018 чол. віруючих,⁴ причому враховувалися як православні, так і прихильники іудаїзму, католицизму.

Великий, масований наступ на церкви розпочався восени 1929 р. і досяг свого апогею в перші три місяці 1930 р. Рутинною справою була конфіскація церковного

антикваріату, ікон, предметів служіння, і навіть риз (?!), без яких не обходився кожен священник. Так, Ніжинський РСІ 29 жовтня 1929 р. видав дозвіл на вилучення церковних риз як старих, так і нових. На складі місцевого адмінвідділу спеціалістами з антикваріату було відібрано їх 63 шт., що мали потім піти на експорт (?!). За них Держтргомам вилучено відділові 800 крб.⁵ Ще 28 риз віднайшли на складі Ніжинської інспектури Наросвіти, оцінивши їх вартість в 400 крб.⁶ Щодо церковних риз, то на них був багатий Миколаївський собор. Звіди вирішили вилучити всі культові речі «для потреб індустріалізації». Щоб зручніше було грабувати, у старовинному козацькому храмі XVII, ст. проламали стіни і в'їхали на вантажівках.

Усіляко роздмухувалося владою цькування членів і служителів УАПЦ. Прикладом послужить випадок, що стався зі студентом Ніжинського ІНО П. Пулінцем. Його розкритикували за належність до прихожан автокефальної церкви, а потім виключили з лав «пролетарського студентства».⁷ Священники теж не могли почуватися в безпеці. У березні 1930 р. Ніжинський райвиконком повідомляв, що з 13 церков району діє тільки 8, тому що «в решті церков зникли попи».⁸ Куди вони зникли, могли пояснити хіба що співробітники ДПУ.

У той же час постала проблема церковних дзвонів. Радянські партійці вимагали зняття дзвонів через потребу в них індустріалізації. Звичайно, це необгрунтоване твердження. Насправді ж, то був лише перший крок (наступним було остаточне закриття церкви), і робився він з метою послаблення протидії протилежної сторони. Але частіше всього захоплення дзвонів і закриття церков проводилися одночасно. На засіданні Ніжинського Окружвиконкому 3 січня 1930 р. винесли рішення «зняти дзвони з церков міста, всі за виключенням одного, який лишається задля потреб сигналізації (...) Церкви в місті закрити (...) Передати жидівську молитовню у м. Но-сівка для культурних потреб населення».⁹

Нерідко, звинувачуючи служителів культу «в контрреволюційній пропаганді та потуранні антирадянським елементам», влада методами залякування досягала «добровільного» визнання віруючими необхідності руйнації церков. Наприклад, голова виконкому Плисецького району Ніжинської округи Страшенко доповідав 27 лютого 1930 р.: «У зв'язку з контрреволюційною діяльністю куркулів, члени релігійної громади села Мартинівки визнають шкідливість подальшого існування Івано-Богословської церкви, тому зголосилися добровільно на її закриття».¹⁰

Як уже було вказано вище, особливу ненависть більшовиків викликала діяльність УАПЦ. Її становлення на Східній Україні проходило в достатньо важких умовах. На середину 1920-х років у Ніжині з 14 релігійних громад тільки одна була автокефальною, а по округі відповідно 172 проти 23.¹¹

У лютому 1930 р. міська влада виголосила постанову, за якою «помешкання соборних церков пристосувати під зимовий театр; помешкання церков чоловічого монастиря пристосувати; літню — під Окрмузей, зимову — під клуб профспілки будівельників. У триденний термін передати все майно цих церков Окружному політоску, як і її приміщення».¹²

Сталінські вандали використовували також і мирні засоби тиску, щоб надати антицерковній кампанії «громадського схвалення». Надавали допомогу партії а цьому союзу безбожників. Ось як про них писала газета «Нове село»: «у Ніжині 1 квітня зібрався зліт Юних безбожників. Він пройшов у колишньому Спаському соборі, перетвореному, завдяки сприянню влади, на кінолюб (...) Ічнянський ЛКСМУ зібрав 800 підписів на закриття церкви. Козелецький осередок під час «різдвяних свят» залучив 250 нових членів до проведення атеїстичних вечорів. Осередок зорганізував антирелігійний похід до с. Берлозів (...) На цьому фоні негативно себе проявляє Вертіївський гурток. Організований в 1928 р., він активних дій не вживає, члени його «сплять». Очніться, безбожники, й готуйтеся до антипасхальної кампанії».¹³

Про антирелігійну діяльність СБ с. Монастирище дізнаємося зі звіту його голови Цитовича: «Членів сільського СБ—281 чол., з них молоді — 48. 50% членів належать до партії, КНС та комсомолу.

За 1930 р. проведено всього 1 раз загзбори. Особливо активно діяли під час різдва та пасхи, агітуючи за закриття церков (...) Погано ведеться військова робота в СБ (...) Необхідно воєнізувати безбожників».¹⁴

Для радянського активу церкви завжди були безкінечним джерелом викачування прибутків. За даними американського радянолога Роберта Конквеста а Україні на кінець 1930 р. 80% сільських церков було закрито.¹⁵ Нерідко серед зруйнованих храмів траплялися й такі, що являли собою визначні пам'ятки культури (у Ніжині із зруйнованих в 1930-х рр. такими були: Миколаївський собор (XVII ст.), церква Іоанна Богослова (XVIII ст.), Спаський собор (XVIII ст.), Успенська церква (XVIII ст.), Покровська церква (XVIII ст.).

До 1934 р. у Ніжині знищено 3 монастирі, 2 синагоги, чудової краси католицький костел, перетворений на музей атеїзму, а потім зруйнований. В одному з колишніх храмів замість ікони Христа повісили портрет «великого вождя та учителя».¹⁶

Таким чином, радянізація та колективізація села спричинили найжорстокіше переслідування та обмеження діяльності церков, де селянин міг знайти слово Боже та допомогу. Але церква була також втіленням національного духу, стійкості, свідомості, і страждання, що їх зазнав український народ, були не лише фізичними. На прикладі окремо взятої Ніжинської округи ми пересвідчуємося у ганебності дій радянської влади по відношенню до релігії та національних святинь.

В'ячеслав ЦИБА.

Джерела та література:

- 1 Правда. — 1924. — № 51, 2 марта.
- 2 ДАЧО. Р. — 5036. — Оп. 2. — Сп. 396. — Арк: 51.
- 3 Павленко С. Опозиція на Чернігівщині: 1944—1990. — Чернігів, 1995. — С. 32.
- 4 Філіал ДАЧО в Ніжині. — Р. 60. — Оп. 1. — Стр. 1994. — Арк. 103.
- 5 Симоненко В. І. За ґратами «нового порядку» // Наша віра. — 1993. — № 11—12.
- 6 Там само.
- 7 Там само.
- 8 Там само.
- 9 Філіал ДАЧО в Ніжині. — Р. 60. — Оп. 1. Стр. 2177. — Арк. 14.
- 10 Філіал ДАЧО в Ніжині. — Р. 60. — Оп. 1. — Стр. 2243. — Арк. 24.
- 11 Симоненко В. Що таке УАПЦ? // Ленінський шлях. — 1991. — 27 черв. — С. 3.
- 12 Філіал ДАЧО в Ніжині. — Р. 60. — Оп. 1. — Стр. 2248. — Арк. 46;
- 13 Нове село. — № 560, 8 квітня 1930 р. — С. 4.
- 14 Філіал ДАЧО в Ніжині. — Р. 598. — Оп. 1. — Стр. 836. — Арк. 55.
- 15 Конвест Р. Жнива скорботи. — К. 1993. — С. 236.
- 16 Симоненко В. І. За ґратами «нового порядку» // Наша віра. — 1993. — 11, 12.

ЧИТАЧ — БІБЛІОТЕКА: ВІД ГРОМАДСЬКОЇ ДО НАУКОВОЇ

В історії ОУНБ доцільно виділити три соціально-історичні періоди: дореволюційний (становлення і розвиток бібліотеки); 1917—1939 рр. (формування її основної структури); повоєнний (розвиток організаційних форм).

Найцікавішим є ранній період. Спочатку Чернігівська бібліотека була газетною читальнею з отриманням телеграм з театру війни на Балканському півострові та розсилкою їх передплатникам. У ній не було жодної книги, а лише газети та телеграми. Всіх членів-засновників було 50 чоловік. А через рік (16.11.1878 р.) при читальні була організована бібліотека, згодом вони об'єдналися.

Згідно з § 5 Уставу бібліотеки з відвідувачів читальні бралась платня — 2 руб. за рік, 20 коп. за місяць і 2 коп. за окреме відвідування.

Ті читачі, які бажали брати книги додому, були поділені на чотири розряди:

I р. — мали право брати книги, нові і старі журнали (старими вважались ті, які були у бібліотеці 12 місяців з часу їх отримання, тобто річної давності) у кількості 4 прим., які платили 8 руб. за рік, 80 коп. за місяць. (У 1896 р. — 31 чол.). Це — поміщики, генерали, духовенство.

II р. — мали право брати книги і журнали у кількості 3 прим, тільки після прочитання їх читачами I розряду. Платня становила 4 руб. та 40 коп. відповідно. (У 1,896 р. — 132 чол.).

III р. — мали право брати книги і журнали у кількості 2 прим, книг та 1 старий журнал, платня становила 3 руб. та 30 коп. за місяць. (У 1896 р. — 80 чол.).

IV р. — мали право брати 1 книгу та 1 старий журнал, платня за місяць становила 15 коп. (У 1896 р. — 64 чол.).

Бібліотека також брала штрафи за вчасно не повернуті книги та розрахунки за загулену літературу.